

Knockaloe Kampında Bir Osmanlı Diplomatı: Reşid Sadi Bey'in Esareti (1915-1918)

An Ottoman Diplomat in Knockaloe Camp: Captivity of Reşid Sadi Bey (1915-1918)

Evren Küçük

Öz

I. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine İngiltere, ülkesinde bulunan Müttefik Devletler'in vatandaşlarını tutuklamaya başlamış, ardından da bunları sivil esir olarak çeşitli yerlere sevk etmişti. Tutukluların sayısı artınca modern dünyanın ilk ve en büyük sivil esir kampı olan Knockaloe oluşturulmuştu. Söz konusu kampta tutuklu bulunan kişilerden biri de Londra Sefareti Eski Kâtibi Reşid Sadi Bey idi. Londra'daki İsveç Elçisi Herman Wrangel, aldıkları dilekçelerde esirlerin kötü muameleye maruz kaldığını ve ekonomik da olarak her geçen gün biraz daha zorlandıklarını Osmanlı hükümetine bildirmişti. Bunun üzerine Osmanlı Hariciye Nezareti, İsveç Sefareti vasıtasıyla vatandaşlarının sorunlarıyla ilgilenirken mütekabiliyet ilkesini uygulamaktan geri durmamıştır. Bu çalışmadaki amaç: uluslararası literatürdeki "sivil esir" kavramının İngiltere tarafından başlatıldığını vurgulayıp bu bağlamda Reşid Sadi Bey'in esaret öyküsünü değerlendirmektir. Ayrıca siyasi tarih perspektifinden Knockaloe'daki sivil Osmanlı esirlerini ve Londra Sefareti Eski Kâtibi Reşid Sadi Bey'in serbest bırakılması için yürütülen diplomasi faaliyetlerine yer vermektir.

Anahtar Kelimeler: Knockaloe, İsveç, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Man Adası, Reşid Sadi Bey

Yrd. Doç. Dr. Kastamonu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Kastamonu/Türkiye, kucukevren@gmail.com

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

Makale Gönderim Tarihi: 21.10.2016

DOI: 10.17550/akademikincelemeler.308802

Abstract

Upon the beginning of World War I, England started to capture the citizens of Allied Powers and then sent these people to various places as civil captives. As the number of arrests increased, Knockaloe, the first and the largest civil captive camp was constructed. One of the captives in the mentioned camp was Reşid Sadi Bey, former Secretary of the London Embassy. Herman Wrangel, the Swedish Ambassador in London, informed the Ottoman government according to captives' petitions that they were subject to ill-treatment and they were getting more difficult economically each passing day. Under such circumstances, Ottoman Ministry of Foreign Affairs applied principle of reciprocity while dealing with the problems of its citizens through the Swedish Embassy. The goal of this study is to emphasize the fact that the concept of "civilian captivity" in international literature was first initiated by England and in this context to evaluate Reşid Sadi Bey's captivity story. The study also reveals the diplomatic activities carried out to release the Ottoman civilian captives and former Secretary of the London Embassy Reşid Sadi Bey from the Knockaloe.

Keywords: *Knockaloe, Sweden, the Red Crescent Society, Isle of Man, Reşid Sadi Bey*

Giriş

“Savaşta düşman eline düşen kimse”¹ anlamına gelen esir kelimesi, I. Dünya Savaşı'yla (1914-1918) birlikte yeni bir anlam kazanmıştı. Sadece savaş meydanlarında değil savaşla ilgisi olmayan kişilerin de esir alındığı görülmüştü. I. Dünya Savaşı başlarında Osmanlı Devleti de Müttefik Devletlerin yanında savaşa müdahil oldu. Osmanlı Devleti, savaştığı cephelerde binlerce esir verdiği gibi İtilaf Devletleri'nden de esirler almıştı. Savaş devam ederken İngiltere, savaş literatürüne geçecek yeni bir uygulama başlatarak savaşla ilgisi olmayan kişileri de “sivil esir” olarak tutuklamaya başladı.

İngiltere, kendi toprakları üzerinde yaşayan ya da ticaret yapan Osmanlı vatandaşlarını tutuklayarak Osmanlı Devleti üzerinde stratejik bir hamle yapmak istemişti. İngilizler, tutukladıkları esirleri Hindistan'da Belgaum, Burma'da Thatmyo, Mısır'da Kahire Kalesi ve Ras-El-Tin kamplarında tutmuştu. İngiltere'de yaşayan Osmanlı sivil vatandaşlarını ise İrlanda Denizi'ndeki Man Adası'nda kurduğu dünyanın ilk ve en büyük sivil esir kampı olan Knockaloe'da tutma gereği duymuştu.² İngiltere, potansiyel tehdit olarak gördüğü Müttefik Devletlerin sivil vatandaşlarını gözaltına alması üzerine diğer devletler de müttekabiliyet ilkesine başvurarak İtilaf Devletleri'nin vatandaşlarını tutuklamaya başlamıştı.

İngiltere'nin, sivil vatandaşları tutuklaması üzerine ilk tepkiyi veren Almanya, ülkesinde yaşayan yaklaşık 5.000 İngiliz vatandaşını Berlin yakınlarındaki Ruhleben sivil esir kampına hapsedti. I. Dünya Savaşı başladığında İngiltere'de Müttefik Devletlerin 30.000'e yakın vatandaşı bulunmaktaydı ve bunların çoğunluğunu Almanlar oluşturmaktaydı. İngiltere, söz konusu vatandaşları potansiyel tehdit olarak

1 Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 2007, s. 234; Arapça'da “ savaş tutsağı “ karşılığında kullanılan esir kelimesi, “ip vb. şeylerle sağlamca bağlamak” anlamındaki esr (isare) kökünden türemiş bir sıfattır. Esir kelimesinin, kök anlamından hareketle “mahpus” manasında kullanıldığı da görülmektedir. Ahmet Özel, “Esir”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt:11, 1995, s.382.

2 Mahmut Akkor, *I. Dünya Savaşı'nda Anadolu'daki İngiliz Esirleri ve Esir Kampları*, Sakarya Üniversitesi S.B. Enstitüsü, Doktora Tezi, Sakarya, 2013, s.230; Ali Özuyar, *Modern Tarihin İlk Sivil Esir Kampı, Knockaloe ve Meçhul Türkler*, İş Bankası Yay., İstanbul, 2008, s.viii. Man Adası haritası için bkz. Ek-2.

gördüğü için Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı vatandaşlarını dikenli tellerin arkasına hapsetmişti.³

*Knockaloe Kampı'ndan genel görünüm.*⁴

Kriegesgefangenenlager Knockaloe, Insel Man.

Osmanlı vatandaşlarının İngiltere tarafından esir alınarak Hindistan, Burma ve Mısır'da bulunan kamplara gönderilmesi üzerine Osmanlı Devleti de kendi topraklarında bulunan İngiliz sivilleri, esir almaya başlamıştı. Esirler, başta İzmir olmak üzere Afyon, Kastamonu, Niğde, Merzifon ve Şam'da kurulan kamplara yerleştirilmişti. Sivil esirler, savaşın doğrudan tarafı olan ya da cephede savaşan kişiler olmadıkları için çoğu zaman esir edilmelerini tepkiyle karşılamıştı. Kendilerine haksızlık edildiğini düşünen esirler, sürekli olarak tarafsız ülke temsilciliklerine kendilerini kurtarmaları için girişimlerde bulunmuştu. Hatta içlerinde bazı hastalar, tedavilerinin devamı için ülkesine gitmek istemiş ancak olağanüstü şartlar mevcut olduğu için istekleri savaş sonrasına kalmıştı.⁵ Savaş sırasında İstanbul'da İngiltere'yi Felemenk Krallığı (Hollanda) temsil etmekteydi İngiltere adına diplomatik girişimleri Felemenkli diplomatlar yürütmekteydi.

3 Özuyar, age, s.148.

4 http://www.knockaloe.im/pop.cit_346204.html

5 Akkor, age, s.251.

Savaş sırasında İngiltere’de tutuklanan sivil esirlerin sayısı zamanla artınca mevcut kamplar yetersiz gelmeye başlamıştı. Bunun üzerine İngiltere İçişleri ve Savaş Bakanlığı işbirliği yaparak İrlanda Denizi’ndeki Man Adası’nda bir kamp kurmaya karar vermişti. Ayrıca sivil esirlerin organizasyonu sağlamak için bakanlık temsilcilerinden oluşan Sivil Esir Kampları Komitesi adında bir teşkilat kurulmuştu. Komite ekibi, Man Adası’ndaki Douglas tatil kampını sivil esirler için bir kamp haline getirterek kampın etrafını dikenli tellerle çevirtmişti. Koşullara aydınlatma için gaz ve elektrik lambaları yerleştirildiği gibi gardiyanlar için de odalar yapılmıştı. Kamp komutanı olarak da Man Adası polis teşkilatının başındaki Yarbay H. W. Madoc atanmıştı. Esirler, önce çadırlarda ve çeşitli binalarda kalırken zamanla çadırlar kulübelere dönüştürülmüş ve kamp “Ayrıcalıklılar”, “Yahudiler” ve “Sıradan” adları altında üç kısma ayrılmıştı. Kampta ara ara yaşanan yiyecek sıkıntısından dolayı ayrıcalıklılara da verilen yiyecek miktarı azaltılmıştı. Adaya 22 Eylül 1914’te 200 kişilik ilk esir kabile gelmiş yaklaşık bir ay sonra bu sayı 2.600’e çıkmış ve zamanla bu sayı katlanarak artmıştı. Esirlerin sayısında artış hızlı bir şekilde meydana gelince Douglas esir kampı yetersiz kaldı ve bunun üzerine Man Adası’nda Knockaloe’da yeni bir esir kampı yapılmasına karar verilmişti. Knockaloe Kampı, Napolyon Savaşları’nda (1803-1815) yaptırılan Norman’s Cross Esir kampı örnek alınarak 1915 ilkbaharında bitirilmişti. Knockaloe, genişletilerek dört kısma ayrıldı. 1915 yılının sonlarında kamptaki esir sayısı 20.000’in üzerine çıkmış ve giderek bu sayı daha da artmıştı. Knockaloe, her biri bin kişi kapasiteli 23 koşuttan oluşan 6.5 km’yi bulan ahşap kulübelere meydana gelmekteydi. Bu durum Knockaloe Kampı’nı modern dünyanın en büyük esir kampı haline getirmişti.⁶ I. Dünya Savaşı’yla literatüre giren “sivil esir” kavramı, Osmanlı vatandaşlarını doğrudan etkilediği halde konuya yeterince değinilmemiştir. Bu sebeple çalışmada daha önce kapsamlı bir şekilde ele alınmayan Reşid Sadi Bey’in esaret hayatı ve yürütülen diplomasiyi, siyasi tarih perspektifinden değerlendirmektir. Söz konusu çalışma, Başbakanlık Osmanlı ve Kızılay Arşivi belgeleri ışığında

6 Özuyar, age, s. 16-24, 28.

değerlendirilmiş ve Ekler kısmında kamplarda tutulan Osmanlı esirlerinin listesine yer verilmiştir.⁷

Knockaloe Kampı'nda Yaşam

Knockaloe'da her kamp kendi içinde beş ile yedi kısma ayrılırken her kısımda 1000- 1.100 esir vardı. Kısımlar 5-6 m yüksekliğindeki dikenli tellerle birbirlerinden ayrılmakta ve aralarında altı metre eninde boşluklar bulunmaktaydı. Ayrıca kısımlar arasında geçiş de yasaktı ancak özel izinle mümkündü. Yemek ve temizlik işleri esirler arasında sırayla yapılırken zengin olanlar bu işleri, fakir esirlere para ile yaptırmaktaydı. Esirlere yemek olarak; 23 gr ekmek, 13 gr et (genelde balık), 25 gram yağ, bir fincan çay ve bazen de sebze verilmekteydi. Esirlerin yatakları ise içleri samanla doldurulmuş döşeklerden oluşmakta ve her esire üç battaniye verilmekteydi. Kamp kurulduğunda birinci kamp haric diğerlerinde ranza yoktu ve esirler yere serilen döşeklerde yatmaktaydı. Her esirin zimmetli bir tabağı, bir fincanı ve bir kaşığı bulunmaktaydı. Genellikle denetimler, sabah saatlerinde (9-10 arası) esirler avluya çıkartılarak iki sıra halinde denetlenmekteydi. Firar olaylarına karşı her gün denetim yapılmaktaydı.⁸

Osmanlı'nın savaşa girmesi üzerine İngiltere, ülkesinde bulunan sivil Osmanlı vatandaşlarını polis merkezlerinde kaydettirmiş ardından da ev ve işyerlerinde aramalar yaptırmıştı. Almanlara olduğu gibi Osmanlı vatandaşlarına da çeşitli yasaklar konulmuştu. Örneğin Osmanlı vatandaşları; arabalarını, fotoğraf makinelerini, silahlarını polise tes-

7 Türkiye'de Knockaloe Kampı'ndaki Osmanlı sivil esirleri hakkında A. Özuyar'ın eseri dışında kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır. Yurtdışında ise Knockaloe'daki esirler hakkında bilimsel kitaplar, makaleler ve romanlar yazılmasına rağmen Osmanlı esirlerine pek yer verilmemiştir. Knockaloe'daki esirlere dair bazı akademik çalışmalar için bkz. Connery Chappell, *Island of Barbed Wire: The Remarkable Story of World War Two Internment on the Isle of Man*, Corgi, Londra, 1986; Rosalind Stimpson-Stephen Hall, *Knockaloe Internment Camp*, Ferry Publications, 2014; Marilyn Shevin-Coetzee&Frans Coetzee, *Commitment and Sacrifice: Personal Diaries from the Great War*, Oxford University Press, New York, 2015; Peter Gillman-Leni Gillman, *Collar the Lot! How Britain Interned&Expelled its Wartime Refugees*, Londra, 1980; Hall Caine, *The Woman of Knockaloe : a Parable*, Fredonia Books, New York, 2004.

8 Özuyar, age, s.30-32.

lim etmek zorundaydı. Gece saat dokuzda evlerinde olmaları gerekirdi ve çeşitli toplantıların yapılması, evlerinden yedi kilometreden fazla uzaklaşılması, telefon kullanılması veya haberleşmek yasaktı. İngiltere kendi ülkesinde yaşayan gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarını söz konusu yasaklardan muaf tutmak için Şubat 1915 tarihinde bir kanun çıkardı. 55 yaş üzerindeki Müslüman ve Musevi Osmanlılar, ülkelelerine iade edilirken söz konusu yaş altındakilerin ise esir kamplarına gönderilmesine karar verilmişti. Osmanlı vatandaşlarının gönderildikleri kamplar şunlardı: Douglas- Isle of Man, Knockaloe- Isle of Man, Alexandra Palace-Londra, Wakefield-Yorkshire, Feltham-Londra.⁹ Bu kamplar, Osmanlı sivil esirleri için aylarca süren esaretin tanıkları olmuştu.

Osmanlı Londra Sefareti Eski Kâtipi Reşid Sadi Bey'in Tutuklanması ve Kamp Hayatı

Reşid Sadi Bey, Namık Paşa'nın torunu olarak 1868 yılında İstanbul'da doğdu. On altı yaşında Londra'ya gidip tahsilini tamamladıktan sonra İstanbul'a döndü. Ardından Osmanlı Devleti'nin Roma Sefareti'ne İkinci Kâtip olarak atanmış Roma'da bir süre çalıştıktan sonra Londra Sefareti'ne aynı görevle geçti. Londra'da yaklaşık on beş yıl çalıştıktan sonra Reşid Sadi Bey, Başkâtipliğe terfi ettirilerek Belgrad Sefareti'ne tayin edilse de görevi kabul etmeyerek istifa etti.¹⁰ Londra'da ikamet etmeye başlayan Reşid Bey, tütün ticaretiyle meşgul olmaya başladı ve 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanı ile Paris'te bulunan Ahmed Rıza Bey ve arkadaşları ile birlikte İstanbul'a döndü. Birkaç ay İstanbul'da ikamet ettikten sonra Reşid Bey, Londra'ya geri döndü ve Balkan Savaşları'na (1912-1913) kadar orada kaldı. Balkan Savaşları'ndan sonra tekrar İstanbul'a gelen Reşid Bey, akrabası eski Mabeyn-i Hümayun Başkâtipi Ali Fuad'ın (Türkgeldi) evine yerleşti. Bir yıl İstanbul'da kaldıktan sonra Londra'ya döndü. I. Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine

9 Özuyar, age, s.58-59.

10 Reşid Sadi Bey'in Londra'da iken İngiliz basınında yazdığı yazılar ("The New Era in Turkey", "The Cretan Question"), Osmanlı'nın milli bir bankanın kurulması için yaptığı girişimler ve Reşid Sadi Bey'in rolü hakkında bkz. *The Times*, 4 Ağustos 1908, s.6, *The Times*, 4 Ocak 1909, s.4, *The Times*, 14 Kasım 1908, s.10.

Savaş Bakanı Lord H.Herbert Kitchener'in özel emriyle Jön Türklerden olduğu (Talat Paşa ve Cemal Paşa ile yazıştığı) gerekçesiyle Reşid Sadi Bey, Eylül 1915'te tutuklanarak bütün mal ve parasına el konuldu.¹¹ Pera Cigarette Şirketi'ne el konulduktan sonra Rus kökenli tüccar Marcus Weinberg'e satıldı.¹²

I. Dünya Savaşı patlak verdiğinde Osmanlı Devleti, İtilaf Devletleri'nde bulunan sivil vatandaşlarından bihaberdi. Söz konusu ülkelerde tutuklanan Osmanlı vatandaşlarına dair bilgiyi ancak Nisan 1917 tarihinde Amerikan Sefareti'nden gönderilen bir dördlük defter ile öğrenebilmişti. Gelen defterde İngiltere'de esir edilen subay, er ve sivillere ait bilgiler mevcuttu. Esirlere ait bilgiler alındıktan sonra Harbiye Nezareti İstihbarat Şubesi, söz konusu defteri Amerikan Sefareti'ne iade etti.¹³ Osmanlı Hükümeti, İngiltere'deki esirlerden haberdar olmasına rağmen önemli bir girişimde bulunmadı. Londra'daki İsveç Sefareti'nin esirlerin elverişsiz durumunu Osmanlı yetkililerine bildirmesi ve Londra Sefareti eski kâtipi Reşid Sadi Bey'in yazısının basında yer alması üzerine ilgililerin harekete geçmesini sağladı.

11 BOA, DH.EUM.5.Şb., 71/13, 25 Eylül 1918; BOA, HR.SYS., 2247/1, 22 Mayıs 1918; Tahrirat-ı Hariciye Kalemî'nde kâtip olarak çalışan Reşid Bey, 3 Eylül 1886 tarihinde üçüncü rütbeye sahip olmuş ardından da Roma Sefareti'nde ikinci kâtip olarak atanmıştı; *Salname-i Nezaret-i Umur-ı Hariciyye, 1306, Osmanlı Dışişleri Bakanlığı Yıllığı 1889*, C.II, Haz. A.N. Galitekin, İşaret Yay., İstanbul, 2003, s.118; *Salname-i Nezaret-i Umur-ı Hariciyye, 1318, Osmanlı Dışişleri Bakanlığı Yıllığı 1900*, C.II, Haz. A.N. Galitekin, İşaret Yay., İstanbul, 2003, s.179. *The Week*, 29 Eylül 1918, s.29.

12 Pera Cigarette'nin satışı İngiliz Parlamentosu'nda da gündeme gelmiş ve milletvekilleri, Ticaret bakanına sonradan İngiltere vatandaşlığına geçen Weinberg'e söz konusu satışın doğru (savaş kuralları gereğince) olup olmadığını sormuştu. Bu arada bir İngiliz sömürgesi olan Kenya'da çıkan resmi gazete-de Pera Cigarette'nin sahibi Reşid Sadi Bey gösterilmişti. Bkz. http://hansard.millbanksystems.com/written_answers/1918/apr/09/enemy-businesses; *The Official Gazette of the Colony and Protectorate of Kenya*, C.XXX, No:24, 8 Mayıs 1928, s.537.

13 Özuyar, age, s.57; İtilaf Devletleri'nin Türkiye'deki esirleri için bkz. Mesut Çapa, "Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de İtilaf Devletleri Esirleri", *Toplumsal Tarih*, 11, 66, Haziran 1999, s.49-56.

Londra Eski Kâtibi Reşid Sadi Bey¹⁴

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, İsveç'in Londra Sefareti vasıtasıyla sivil esirlerine ulaşmaya çalışmış ve söz konusu esirlere tespit edebildiğimize göre 1918'den 1919 yılının Mart ayına kadar yardımda bulunmuştu. 6 Temmuz 1918 tarihinde İsveç Londra Sefareti vasıtasıyla Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin göndermiş olduğu 500 sterlin, Osmanlı esirlerine verilmişti.¹⁵ Ocak 1919'da ise 140 şilin Knockaloe IV. Kampı'ndaki Osmanlı esirlerine daha önce olduğu gibi yine imza karşılığında dağıtılmıştı.¹⁶

14 BOA, HR.SYS., 2247/1.

15 Kızılay Arşivi (KA), 846/94-1, 15 Mayıs 1919. 1918 yılında; Ağustos ve Eylül 1918'de Alexandra Palace'daki 15 esire 140 şilin, Eylül 1918'de Douglas II. Kampındaki 4 esire onar toplam 40 şilin, Ağustos ve Eylül 1918 aylarında her esire onar şilin olmak üzere Knockaloe I. Kamptaki 6 esire 60 şilin, Knockaloe II. Kamptaki 10 esire 100 şilin, Knockaloe III. Kamptaki 3 esire 30 şilin, Knockaloe IV. Kamptaki 22 esire 220 şilin verilmişti. Knockaloe IV. Kamptaki 22 esire Ekim 1918'de de 110 şilin, Kasım ayında 23 esire 115 şilin, Aralık ayında 24 esire 120 şilin verilmişti. Ekim 1918'de Douglas II. Kampındaki 4 esire 20 şilin, aynı kamptaki esirlere Aralık ayında da 2 şilin teslim edilmişti. Bkz. KA, 846/98.2-3, 14 Eylül 1918; KA, 846/98.6-8, 28 Eylül 1918; KA, 846/98.9, Ağustos-Eylül 1918; KA, 846/99.5-7, Ekim-Aralık 1918; KA, 846/99.8-10, 7 Ekim 1919.

16 KA, 846/95.3-4, Ocak 1919. 7 Ocak 1919'da Douglas Kampı'ndaki üç Osmanlı esirine 15, Alexandra Palace'daki iki Osmanlı esirine 10 şilin, 14 Ocak 1919 tarihinde Knockaloe I. Kampı'ndaki Osmanlı esirlerine 45 sterlin, 6 Şubat 1919'da Knockaloe III. Kampı'ndaki Osmanlı esirlerine 3 sterlin (60 şilin), Şubat 1919'da Knockaloe IV. Kampındaki Osmanlı esirlere toplam 7 sterlin (140 şilin) Mart 1919'da Alexandra Palace, Knockaloe kampı I-IV, Douglas kampı II'na toplam 422 sterlin verilmişti. Bkz. KA, 846/95.5-6, 8 Ocak 1919. KA, 846/95, 14 Ocak 1919; KA, 846/96.1, 6 Şubat 1919; KA, 846/96.2-3, Şubat 1919; KA, 846/93-1, 31 Mart 1919.

Londra'daki İsveç Sefareti vasıtasıyla Osmanlı esirlerine dağıtılan paralar P/W. Camp Bank vasıtasıyla veya elden ulaştırılmıştı. Verilen paranın karşılığında da makbuz veya teslim alındığına dair bizzat kişinin imzası alınmaktaydı.¹⁷ Hilâl-i Ahmer'in 1919 yılının hesaplarına göre Nisan ayında 385, Haziran'da 380, Temmuz'da 380 ve Eylül'de de 380 sterlin harcama yapılmıştı.¹⁸ Londra İsveç Sefareti de İngiltere'de esir tutulan Osmanlı vatandaşlarıyla ilgilendiği için yaklaşık 10.000 kron masraf yapmıştı. Söz konusu masraf Osmanlı Hariciye Nezareti tarafından ödenmeyince—İsveç Dışişleri Bakanlığı, Sibirya'daki Türk esirleriyle ilgilendiği için—Stockholm'deki Osmanlı Elçisi, borcun Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nden karşılanabileceğini bildirmişti. İskandinavya'da Türk esirleriyle ilgilenen Hilâl-i Ahmer temsilcisi Yusuf Akçura, İngiltere'deki esirlerin durumu yetkisi dışında olduğundan ve Hilâl-i Ahmer Merkez-i Umumisi'nden izin alınmaksızın elçinin isteğini yerine getiremeyeceğini bildirmişti. Nitekim Yusuf Akçura, söz konusu durumu Hilâl-i Ahmer Merkez-i Umumisi'ne sormuş ve gelen cevapta İngiltere'deki esirler için Hariciye Nezareti'nin bir miktar para verdiğini ve Stockholm Elçisi'nin talebini yerine getirmesine gerek kalmadığı bildirilmişti.¹⁹ Böylece hem Stockholm Elçisi'nin isteği İstanbul'dan Hariciye Nezareti vasıtasıyla halledilmiş hem de Rusya ve Sibirya'daki esirler için ayrılan para başka bir yere gönderilmemişti.

Reşid Sadi Bey, Knockaloe'da yaşadığı esaret hayatını kâtipi aracılığıyla 17 Temmuz 1917 tarihinde Sabah gazetesinde yayımlamıştı. Söz konusu haber Osmanlı kamuoyunda ve yetkililerde geniş bir yankıya neden oldu. Gazetede İngiltere'de tutuklu bulunan sivil esirlerin zor şartlar altında hayatlarını idame etmeye mahkûm bırakıldıklarına yer verilmişti. Bu haber üzerine Dâhiliye Nezareti, Hariciye ve Harbiye Nezareti'ne gönderdiği yazıda söz konusu haberin doğruluğunun araştırılmasını ve gerekli işlemlerin yapılmasını istemişti. Sabah

17 KA, 846/96.6, 29 Ocak 1919; KA, 846/97.1-7, 4 Nisan, 1 Mayıs 1919.

18 KA, 46/97.8-9, 30 Eylül 1919.

19 *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Rusya Üsera Murahhası Yusuf Akçura Bey'in Raporu*, Matbaa-ı Orhaniye, Dersaadet, 1335, s.79-80; Evren Küçük, *Türkiye-İsveç İlişkileri (1918-1938)*, A.Ü. TİTE, Doktora Tezi, Ankara, 2016, s.93-94.

gazetesi müdürünün haberine göre Osmanlı esirlerinin sağlık durumlarının iyi olmadığı, kendilerine verilen gıdaların kötü olduğu ve Reşid Sadi Bey'in İstanbul'da bulunan kâtabi tarafından Hariciye Nezareti'ne bir rapor sunduğu bilgisi yer almasına rağmen Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti Beşinci Şubesi tarafından yapılan tahkikat neticesinde böyle bir raporun sunulmadığı tespit edilmişti. Fakat Dâhiliye Nezareti, Hariciye'den gelen haberle tatmin olmamış Matbuat Müdürlüğü'ne yazdığı yazıda durumun tetkik edilip haber verilmesini istemişti. İngiltere'de Osmanlı diplomatik temsilciliğini üstlenen İsveç Londra Sefareti de gerekli girişimlerde bulunmuştu.²⁰

Osmanlı Devleti, basında yer alan haber üzerine Felemenk Sefareti aracılığıyla da İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan bilgi istemişti. Bakanlığın verdiği cevapta esirlerle ilgili şu bilgilere yer almıştı: esir kamplarında şuan itibarıyla Osmanlı'nın 109 sivil ve bir bahriyeli savaş esiri bulunmaktadır. Ayrıca İngiltere'de Osmanlı vatandaşı Ermeni, Süryani, diğer Hıristiyan ve El Cezire (Mısır-Sudan) ahali-sinden 830 kişi de soruşturmadan muaf tutulmuştu. Verilen cevapta Alman ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu esirlerine uygulanan muamelenin aynısının Osmanlı esirlerine de uygulandığı bildirilmişti. Söz konusu gazete haberinde verilen bilgilerin aksine kamptaki durumun iyi olduğu, İngiliz halkının yetinmeye mecbur olduğu erzak ölçüsünde esirlere de yiyecek verildiği bildirilmişti. Osmanlı Devleti, İngiltere'deki sivil esirlerine gerekli yardımı ulaştırmak için esirlerin isimleri, tam sayısı, ne kadar paraya ihtiyaç duyduklarını tespit etmeye çalışmış fakat İngiltere ile doğrudan temas kurulamadığı için tarafsız devletler aracılığıyla yazışmalar yapılmış ancak sağlıklı bilgilere ulaşamamıştı. Tüm belirsizliklere rağmen Osmanlı Hükümeti, Başkumandanlık savaş masrafları ödeneğinden yardımın yapılmasını ve esirler hakkında gerekli bilginin tespit edilmesini istemişti.²¹ İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan alınan bilgiyle Osmanlı Devleti, ilk defa İngiltere'deki sivil esirlerinin sayısından haberdar olmuştu. Fakat İngiliz yetkililer, Reşid Sadi Bey'in Sabah gazetesinde yayımlatmış olduğu haberin

20 *Sabah*, Sayı:9942, 17 Temmuz 1917; BOA, DH.EUM.KLU, 13/18, 26 Mart 1918; BOA, DH.EUM.5.Şb., 56/33, 20 Mart 1918.

21 BOA, DH.EUM.5.Şb., 55/4, 3 Mart 1918; Özuyar, age, s.65-67.

doğru olmadığını aksine kamp koşullarının iyi olduğunu belirtmişti. Knockaloe esir kampında sıkı bir sansür uygulanmasına rağmen Reşid Sadi Bey'in İstanbul'da bulunan kâtibine mektubunu nasıl ulaştırdığı da muamması korumaktadır.

İsveç Londra Sefareti'nden gelen habere göre ise Man Adası'ndaki Osmanlı esirlerinin İngiltere içinde başka bir kampa nakledilmelerinin mümkün olmadığı, artık esirler için verilen gıdaların daha öncekinden iyi olduğu ve pek şikâyet olmadığı bildirilmişti. Esirlerin ibadetlerini kendi koşullarında yapabildikleri ve Osmanlı esirlerinin IV. Knockaloe Kampı'nda oldukları bilgisi verilmişti. Ayrıca tutuklu bulunan esirlerin eşlerine aynı tahsisat talep etme haklarının da olduğu ilave edilmişti.²² Ayrıca İsveç Londra Sefareti, Osmanlı Hükümeti'ne gönderdiği yazıda Osmanlı sivil esirlerinden birçok dilekçe alındığını ve çeşitli nedenlerden dolayı cevap verilemediğini belirtmişti. Man Adası'ndaki Knockaloe ve Douglas esir kamplarında Mayıs 1917 tarihinde incelemelerde bulunan Yarbay Mossberg, hazırladığı raporda Osmanlı sivil esirlerinin kendilerinin tahliye edilmesini istediğini bu mümkün değilse gıdalarının iyileştirilmesi için girişimlerde bulunmasını talep ettiğini yazmıştı. Yarbay Mossberg, Osmanlı esirlerinin sağlık durumunun kötü olmasının verilen yiyeceklerin kötü ve yetersiz olmasından kaynaklandığını vurgulamıştı. İsveç Sefareti, Osmanlı yetkililerine verdiği bilgide Osmanlı esirlerinin durumunun düzeltilmesi için nakit para gönderilmesi halinde düzelebileceğini belirtmişti. Hatta İsveç Londra Sefiri Kont Ratkl, Alman ve Avusturya-Macaristan esirlerini örnek vermişti. Sefir Ratkl, paranın nasıl gönderileceği ve esirlerin hayatlarını idame etmek için ne kadar paraya ihtiyaç duyduklarını da ayrıntılı bir şekilde yazmıştı.²³

Savaşın başlamasıyla İtilaf ve Müttefik Devletler birbirleriyle diplomatik ilişkilerini kesmiş ve başkentlerinde bulunan elçiliklerinin faaliyetlerini sonlandırmıştı. Fakat birbirleri nezdinde tarafsız devletler vasıtasıyla ilişkilerini sürdürmüştü. Örneğin İstanbul'da İngiltere'yi Felemenk Krallığı, Londra'da ise İsveç Krallığı Osmanlı'yı temsil et-

22 BOA, DH.EUM.5.Şb., 55/4, 3 Mart 1918.

23 Özuyar, age, s.61-64.

mekteydi. Dolayısıyla esirlerin isimleri, sayısı, hangi kamplarda yer aldıkları, sağlık durumları ve mevcut durumları bu tarafsız devletlerin diplomatik temsilcileri aracılığıyla öğrenilebilmekteydi.

İngiltere'de bulunan Reşid Sadi Bey'in tutuklanması üzerine Osmanlı Devleti de 1915 yılında mütekabiliyet ilkesini kullanarak Ankara'da bulunan Bank-ı Osmani Şubesi'nde çalışan iki İngiliz vatandaş Oskar'ı ve Aleksander Varnigton'u tutuklamıştı. Dâhiliye Nazırı Talat Paşa, Hariciye Nezareti'ne yazdığı yazıda Reşid Bey tahliye edilmediği sürece söz konusu iki İngiliz vatandaşının da serbest bırakılmayacağını, Amerikan Sefareti aracılığıyla İngiltere hükümetine bildirilmesini istemişti. Hariciye Nezareti de 2 Eylül 1915 tarihinde söz konusu durumu Amerikan Sefareti'ne bildirmişti.²⁴

Osmanlı Washington Maslahatgüzarı Hüseyin Bey, Hariciye Nezareti'nden herhangi bir direktif almadan kişisel olarak yaptığı girişimle Reşid Sadi Bey'in serbest bırakılması için Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın aracı olmasını istemişti. Maslahatgüzar Hüseyin Bey, ABD Dışişleri Müsteşarı'na "mevk-i ictimâ'îsine nazaran" Reşid Sadi Bey'in tutuklanması, Osmanlı ülkesinde yaşayan İngiliz vatandaşlarının şimdiye kadar mazhar oldukları durumu olumsuz etkileyeceğini söylemişti.

Hüseyin Bey, bu girişimini Hariciye Nezareti'ne bildirince Nezaret, bu durumu her ne kadar insani bir davranış olarak görse de maslahatgüzarın bu girişimini görev dışı algılayıp ve yapılan teşebbüsü olumsuz değerlendirmişti. Hariciye Nezareti, Osmanlı ülkesinde yaşayan düşman devletlerin vatandaşlarıyla ilgili yapılacak muamele Osmanlı Hükümeti'nin karar vereceği bir mesele olduğu bundan sonra nezaretten izin almadan açıklama yapılmamasını istemişti.²⁵

Osmanlı Hariciyesi, Reşid Sadi Bey'in esaretten kurtarılması için savaşın son yıllarına kadar çaba göstermiş ve tarafsız devletler nezdinde girişimlerde bulunmuştu. Reşid Sadi Bey, Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne gönderdiği mektupta 1915 yılından beri (18 ay-

24 BOA, HR.SYS., 2247/1, 16 Kasım 1915.

25 BOA, HR.SYS., 2247/1, 23 Aralık 1915; Benzer bir emir 1916 yılında da Washington Maslahatgüzarlığına iletilmişti. Bkz. BOA, HR.SYS., 2416/15, 15 Ocak 1916.

dır) esaret hayatı yaşadığını, sağlık problemlerinin arttığını, iklimin rutubetinden dolayı romatizmadan muzdarip olduğunu yazmıştı. Devamında esir kampında romatizmasının tedavi edilmesinin mümkün olmadığını, eğer kış mevsimini de bu kampta geçirirse felç olmaktan korktuğunu dile getirmişti. Ayrıca Almanya ve İngiltere arasında bir antlaşma imzalanmış, buna göre kırk beş yaşını geçen esirlerin mübadele edilmesine karar verilmişti. Reşid Sadi Bey de söz konusu antlaşmaya Osmanlı esirlerinin de dâhil edilmesini istemişti. Mektubunun sonunda “*hükümetimizin (Osmanlı’nın) İngiltere’de bulunan üserâyı unutmayaacağına ümid eylediğini ve cevâb beklediğini*” yazmıştı. Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Hariciye Nezareti’ne yazdığı yazıda Reşid Sadi Bey’in Londra’da ticaretle uğraşan, kırk beş yaşını geçen, askerlik ve siyasetle ilgisi olmadığı için serbest bırakılmasını veya Mısır gibi ılıman bir iklime sahip olan bir ülkeye gönderilerek tedavi edilmesini istemişti.²⁶

Hilâl-i Ahmer’in talebi üzerine Osmanlı Hariciyesi tekrar devreye girerek Amerikan Sefareti aracılığıyla İngiltere’de Frith Hill Kampı’nda bulunan, Reşid Sadi Bey’in ülkesine iade edilmesini, eğer bu mümkün değilse Mısır’a gönderilmesini istemişti. Amerikan Sefareti, İngiltere nezdinde yapmış olduğu girişimler neticesinde Reşid Sadi Bey’in durumuna ilişkin bir telgraf almıştı. Gelen cevapta özetle: Reşid Sadi Bey, Frith Hill’de değil Wakefield’de ikamet ettirildiği, kampın gayet düzenli ve “mükemmel” bir karargâh olduğu, bütün ihtiyaçlarının karşılandığı, durumunun bahsedildiği kadar vahim olmadığı doktor raporu ile belgelendiği, ayrıca istenildiği takdirde hastaneye naklinin yapılabileceği bildirilmişti.²⁷ Verilen bu cevapta Reşid Sadi Bey’in her ne kadar fiziki bir rahatsızlığının olmadığı değerlendirilse de esasen psikolojik bir takım rahatsızlıklarının olduğu da bir gerçektir. Nitekim bu durum esaret hayatı yaşayan esirlerin çoğunda sık görülen bir vakaydı.

Esaret hayatını bizzat yaşayıp daha sonra özgürlüğüne kavuşan Selim Antaki Efendi, Reşid Sadi Bey’in de serbest kalması için İ.Hakkı

26 BOA, HR.SYS., 2247/1, 11 Aralık 1916.

27 BOA, HR.SYS., 2247/1, 26 Şubat 1917.

Paşa'ya sunulmak üzere Osmanlı Devleti'nin Berlin Sefareti'ne bir mektup göndermişti. Mektupta Reşid Sadi Bey'in Osmanlı Devleti'nde esir tutulan bir İngiliz vatandaşıyla mübadele edilmesini «*hayât-ı sefâletine nihâyet verilmesini*» rica etmişti. Berlin Sefir-i Kebiri İbrahim Hakkı Paşa da Hariciye Nezareti'ne yazdığı yazıda Reşid Bey'in muhterem bir aileden geldiği hal hareketiyle maruf bir insan olduğunu, sefaret kâtipliği de yaptığını hatırlatıp gereğinin yapılmasını istihham etmişti.²⁸

Reşid Sadi Bey, umudunu kesmeyerek serbest kalmak için girişimlerine devam etmişti. kamplarda tanıştığı esirler aracılığıyla Osmanlı yetkililerine sesini duyurmaya çalışmıştı. Örneğin beraber esaret hayatı yaşadığı Kont Volf Metternich (Almanya'nın İstanbul'daki eski elçisi Kont Metternich'in akrabası) aracılığıyla Osmanlı Devleti'nin Lahey Sefiri'ne Sadrazam Prens Said Halim Paşa'ya sunulmak üzere bir mektup göndermişti. Reşid Sadi Bey, yazdığı bu mektupta esaret hayatında yaşadığı sıkıntıları dile getirmiş ve söz konusu mektubun sadrazama sunulmasını istemişti. Lahey Sefiri de durumu Hariciye Nezareti'ne bildirmişti.²⁹

Kont Volf Metternich'in getirdiği mektup Sadrazam Prens Said Halim Paşa'ya takdim edilmişti. I. Dünya Savaşı sona ermek üzereyken sivil esirler İngiltere için artık potansiyel bir tehdit olmaktan çıkmış ve kamplar yavaş yavaş boşaltılmaya başlanmıştı. Reşid Sadi Bey'in de yaptığı bütün girişimler, sonunda neticeye ulaşmış ve o da özgürlüğüne kavuşmuştu. Savaşın sonuna doğru Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında sivil esirlerin serbest bırakılması için yapılan yazışmalar neticesinde Reşid Sadi Bey ve diğer üç sivil esirin serbest bırakılmasına karar verilmişti. Böylece Reşid Sadi Bey'in mektubu Sadrazam Said Halim Paşa'ya ulaştığında serbest kaldığı haberi de gelmişti.³⁰

28 BOA, HR.SYS., 2247/1, 26 Temmuz 1917.

29 BOA, HR.SYS., 2247/1, 21 Nisan 1918; BOA, HR.SYS., 2247/1, 7 Mayıs 1918.

30 BOA, HR.SYS., 2247/1, 26 Haziran 1918. Reşid Sadi Bey'in esareti İngiltere basınında da yer almıştı. Kendisinden “en çok ilgi çeken sivil esir” olarak bahsedildikten sonra kendisinin bir şirket sahibi ve finansal bir temsilci olduğu da vurgulanmıştı. Bkz. *The Telegraph*, 27 Ağustos 1918, s.3; *The Week*, 20 Eylül 1918, s.29.

Reşid Sadi Bey'in Esaretten Sonraki Hayatı

Reşid Sadi Bey, nihayet Mayıs 1918'de serbest kalarak normal hayatına yeniden adapte olmaya çalışmıştı. Onun eski hayatına dönebilmesi aslında o kadar da kolay olmamıştı. Nitekim esaret hayatının psikolojisini bozduğu yetmiyormuş gibi bir de onun İngiltere'deki tüm varlığına el konulmuştu.

Reşid Sadi Bey, Eyüp Sabri ve Zünnun Bey ile birlikte en yakın yer olan Lahey'e sevk edilmişti. Lahey'e gelen Reşid Sadi Bey, İstanbul'a gitmek için Lahey Sefareti'nden pasaport istemiş, Dâhiliye ve Başkumandanlık Vekâleti'nden izin alındıktan sonra kendisine Amsterdam Baş Şehbenderliği tarafından pasaport verilmişti. Lahey'den İstanbul'a gelen Reşid Sadi Bey, AW'li Fuad Bey'in evinde ikamet etmeye başlamıştı. Kısa bir süre sonra da memuriyet hayatına yeniden dönerek Heyet-i Murakabe'de (Denetleme Heyeti'nde) çalışmaya başlamıştı.³¹

Her ne kadar Reşid Sadi Bey esaretten kurtulmuş olsa da Dâhiliye Nezareti, kendisi hakkında inceleme yapmaktan geri durmamıştı. Dâhiliye Nezareti, Reşid Sadi Bey'in hangi tarihte, nerede İngilizlere esir düştüğü, ne vakit terhis edildiği, ne vakitten beri Lahey'de bulunmakta olduğu, İstanbul'daki sanat ve memuriyet hayatı ve akrabalarının Polis Müdüriyeti'nden araştırılmasını istemişti. Polis Müdüriyeti de Nezaretin, istediği bilgileri toplamış Reşid Bey'in hâlihazırda Ali Fuad Bey'in evinde ikamet ettiğini bildirmişti.³²

İngiltere, Reşid Sadi Bey'in sadece özgürlüğünü elinden almamış aynı zamanda tüm mal varlığına el koyarak esaretten sonraki ticari hayatını da zorlaştırmıştı. Reşid Sadi Bey, Londra'da iken kurmuş olduğu "Pera Cigarettes" adlı tütün şirketine İngiliz Hükümeti savaş esnasında el koymuş, ardından da satmıştı. Reşid Sadi Bey, belgelerden tespit edebildiğimize göre zararının karşılanması için İngiliz Hükümeti ile 1925 yılına kadar bir hukuk mücadelesi içerisine girmişti.

31 BOA, DH.EUM.5.Şb., 71/13, 25 Eylül 1918; BOA, HR.SYS., 2247/1, 26 Haziran 1918; BOA, MV., 214/97, 2 Mart 1919.

32 BOA, DH.EUM.5.Şb., 71/13, 9 Ekim 1918; BOA, HR.SYS., 2247/1, 24 Mayıs 1918; BOA, DH.EUM.5.Şb., 71/13, 11 Eylül 1918.

Reşid Sadi Bey, uğramış olduğu zararı Osmanlı Devleti'nde yaşayan İngiltere vatandaşlarından tazmin edilmesini talep etmişti. Avrupa'nın çeşitli yerlerinde şubeleşen Pera Cigarettes Şirketi, İngiliz yetkililerin tuttuğu defterlere göre yıllık 7 ile 8 bin İngiliz lirası gelir getirmekteydi. Herhangi bir suça bulaşmamış İngiliz kanunlarına riayet eden Reşid Sadi Bey, 1915 yılında tutuklanıp esir kampına gönderilince İngiltere Ticaret Nezareti, atadığı bir bakanlık memuru (maaşı şirket tarafından ödenmek kaydıyla) ile işletmeyi devralmış ve 1917 yılında da şirketi satmıştı. Şirketin deposunda bulunan tütünlerin piyasa değeri yaklaşık 30 şilin iken her bir libre için 3 şilin 2 peni fiyata İngiliz ordusuna satıldığı belirlenmişti. Söz konusu şirketin 25.000 lira gibi bir değere satıldığı Reşid Sadi Bey dilekçesinde belirtip ticaret-hanesinin mali durumunu şu şekilde belirtmişti:

	İngiliz lirası
Bankada nakden mevcûd bulunan meblağ	10.000
Ticâretgâhın piyâsadaki matlûbâtı (alacakları)	7.500
Ticâretgâhın alâmet-i fârikasının şöhretine binâen kıymeti	30.000
Mevcûd iki bin libre tütünün beher librası otuz şilinden bedeli	75.000
Sirkat olunan (çalman) meblağ	2.000
Zâyi' olan eşyânın kıymeti	2.000
	126.500

Reşid Sadi Bey'in dilekçesi üzerine Bâb-ı Âlî Hukuk Müşavirliği Felemenk Sefareti aracılığıyla İngiltere'den Pera Cigarettes Şirketi'nin zararının karşılanmasını istemişti. Reşid Sadi Bey'in daha önce de dile getirdiği gibi zararının İngiliz vatandaşlarından karşılanmasına dair isteğine Bâb-ı Âlî Hukuk Müşavirliği'nden şu yanıt verilmişti: "*hükûmet-i seniyye memâlik-i Osmâniyedeki İngiltere şirkât ve teba'ası hakkında tasfiye ve sâire misillü tedbire tevessül etmemiş olduğundan meblağ-ı mezbûrun mukâbele tarikiyle de tevkîf olunamayacağı*" kararını vermişti.³³ Özetle Osmanlı Devleti böyle bir isteği,

33 BOA, HR.HMŞ.İŞO., 224/23, 8 Ağustos 1918; BOA, HR.HMŞ.İŞO., 210/24, 8 Ağustos 1918.

insani ve hukuki bir davranış olarak görmemiş ve kesin bir dille reddetmişti. Bu sorunu hukuki yollarla çözmeyi tercih etmişti.

Reşid Sadi Bey'in, başlattığı hukuki mücadele savaş yıllarından dolayı olumlu bir sonuca ulaşamamıştı. Çünkü Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'nı kaybetmiş, ardından da işgale uğramıştı. Milli Mücadele'den sonra Türkiye, Lozan Antlaşması'nı imzalayarak Osmanlı Devleti'nin hukuki mirasçısı olmuştu. Reşid Sadi Bey, Lozan Antlaşması'nın imzalanması üzerine I. Dünya Savaşı'nda müsadere edilmiş olan mallarının tazmini için tekrar harekete geçmişti. Bunun için Paris Büyükelçiliği'ne başvurarak Lozan Antlaşması'nın imkânları çerçevesinde teşekkül edilecek mahkemeye zararının karşılanması için müracaat edeceğini, mahkemenin ne zaman, nerede işe başlayacağını, kendisinin bizzat ispat etmesi gerekip gerekmediği ve bir vekile havale etmenin yeterli olup olmayacağını sormuştu. Paris Büyükelçisi Cevad Bey de bu durumu Hariciye Vekâleti Dersaadet Murahhaslığı'na sormuştu. Gelen cevapta Lozan Antlaşması'nın hükümleri mucibince yakında İstanbul'da bir Türk-İngiliz karma mahkemesi teşekkül edeceği ve durumun gazetelerle ilan olunacağı belirtilmişti. Ayrıca Reşid Sadi Bey'in bir vekil vâsıtasıyla da işini takip ettirebileceği ancak vekilinin bu meseleye dair gerekli evrakları yanında bulunması lazım geldiği bilgisine yer verilmişti.³⁴ Bu bilgiler ışığında Reşid Sadi Bey, hukuki girişimlerini sürdürmüştü

Reşid Sadi Bey'in 1915-1918 yılları arasındaki esaretinden sonra yıllar süren hukuk mücadelesi devam etmişti. Hem Osmanlı hem de Cumhuriyet döneminde birçok girişimde bulunmasına rağmen hukuk mücadelesinin olumlu bir neticeye ulaşip ulaşmadığı konusunda net bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Reşid Sadi Bey, Eyüp Sabri ve Zünnun Bey dışında başka hangi esirlerin ülkesine dönebildikleri bilinmemektedir. Esaret hayatı sırasında bazı Osmanlı vatandaşları da vefat etmişti. Ali Özuyar'ın tespit ettiğine göre Knockaloe'da vefat edenler şunlardı: Ramazan Mehmet, Hüseyin Halid İbrahim, Hüseyin Ali, Hasan Derviş, Mehmet Ali, Ka-

34 BOA, HR. İM., 131/42, 4 Şubat 1918; BOA, HR. İM., 131/42, 21 Şubat 1918.

lan Yeğen ve Ahmet Hasan.³⁵ Söz konusu kişiler dışında geri kalan Osmanlı vatandaşlarının Türkiye'ye dönüp dönmedikleri konusu hala belirsizliğini korumaktadır.

Knockaloe Kampı'nda vefat eden yedi Osmanlı şehidi için yapılan mezar taşları, Man Adası, İngiltere.³⁶

Sonuç

I. Dünya Savaşı, dünya haritasını değiştiren tarihin yıkıcı savaşlarından biri olup milyonlarca insanın hayatını doğrudan veya dolaylı bir şekilde etkilemişti. Savaş, beraberinde birçok ilki getirdiği gibi savaşla ilgisi olmayan sivil insanların hayatlarını da değiştirmiş ve dünya savaş literatürüne yeni kavramlar eklemişti. Bunlardan biri de “sivil esir” kavramı idi. Savaş sırasında esir almanın amacı; insanların kendi silahlı güçlerine katılmasına mani olmak, propaganda aracı olarak kullanmak, karşı tarafa psikolojik üstünlük sağlamak veya karşı tarafın insan gücünü azaltmaktı. Bu durum, özellikle savaşta yer alan askerler için geçerliken sivil esirler, savaş dışı olduğu halde psikolojik bir üstünlük sağlamak ve olası bir casusluk olayına karşı “tedbir” olarak gözümlenmişti.

35 BOA, MV., 214/97, 2 Mart 1919; Özuyur, age, s.122-125; Knockaloe'da vefat eden Türk vatandaşları için 1972 yılında Birleşik Krallık Savaş Mezarları Komisyonu ve Türkiye Büyükelçiliği tarafından mezar taşları yenilenmişti. 2002 yılında da Türk Milli Savunma Bakanlığı tarafından söz konusu yere şehitlik statüsü verilmişti.

36 <http://www.devrihaber.com/tarih/man-adasi-ndaki-turk-sehitligi.html>.

Savaşın başlamasıyla İngiltere, ülkesinde yaşayan Müttefik Devletlerin vatandaşlarını potansiyel tehdit olarak görmüş ve İrlanda Denizi'ndeki Man Adası'nda (Knockaloe'da) modern dünyanın ilk ve en büyük sivil esir kampını kurmuştu. Knockaloe Kampı, her ne kadar diğer esir kamplarından daha iyi bir durumda olsa da haksız bir şekilde tutuklanan esirlerin psikolojisini olumsuz etkilemişti. Sivil esirler, cephede savaşan kişiler olmadıkları için esir edilmelerini tepkiyle karşılamıştı. Kendilerine haksızlık edildiğini düşünen esirler, tarafsız ülke temsilciliklerine ve kendi ülke yetkililerine kurtarılmaları için sürekli olarak girişimlerde bulunmuştu.

Savaşla ilgisi olmadığı halde tutuklanan birçok Osmanlı sivil vatandaşı vardı. Knockaloe kamplarında sayıları 110'u bulan Osmanlı sivil esirlerinden biri de eski diplomat Reşid Sadi Bey idi. Yıllarca esaret hayatı yaşayan, maddi ve manevi büyük kayıplara uğrayan Reşid Sadi Bey yoğun diplomasi faaliyetlerine rağmen ancak savaşın sonuna doğru özgürlüğüne kavuşabilmişti. Yaklaşık 3 yıl esaret hayatı yaşadıkdan sonra serbest kalan Reşid Sadi Bey, İstanbul'a döndükten sonra Heyet-i Murakabe'de (Denetleme Heyeti'nde) memuriyet hayatına başlamıştı. Bir taraftan da savaş sırasında hukuksuz bir şekilde el konulan ticari varlığına (Pera Cigarettes) ulaşmak ve uğradığı zararı karşılamak için hukuk mücadelesine girişmişti. Bu mücadele 1918'den 1920'li yıllara kadar devam etmişti.

Reşid Sadi Bey, İngiltere'de el konulan mallarının tazmini için Osmanlı Devleti'nden mütekabiliyet ilkesi çerçevesinde zararının, İngiltere vatandaşlarından karşılanmasını talep etmişti. Fakat Osmanlı Devleti, söz konusu duruma bir misilleme veya zararlı cevap vermemiş bunun yerine sorunu hukuki yollarla çözmeye çalışmıştı. Reşid Bey'in hukuk mücadelesi, Cumhuriyet döneminde de devam etmiş fakat davayı kazanıp kazanmadığı maalesef halen belirsizliğini korumaktadır.

Osmanlı Devleti, 1915 yılından itibaren bir yandan sivil esirlere ulaşmaya çalışırken diğer yandan da Felemenk ve İsveç Sefareti aracılığıyla yardım göndermişti. Fakat esirlerin parasızlık, beslenme, sağlık gibi sıkıntıları tam anlamıyla giderilememişti. Knockaloe Kampı'ndaki sivil esirler 1918 yılında tahliye edilmeye başlanmış ve bu işlem 1919 yılına kadar sürmüştü. İngiltere'deki sivil esirlerin hangilerinin ülkeye dönebilecekleri, kaç tanesinin yaşamını yitirdiği muammasını korumaktadır.

Kaynakça

A) Arşivler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Beşinci Şube (DH.EUM.5.Şb.) 71/13, 11 Eylül 1918.

DH.EUM.5.Şb., : 55/4, 3 Mart 1918.

DH.EUM.5.Şb.,56/33, 20 Mart 1918.

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Kalem-i Umumi (DH.EUM.KLU), 13/18, 26 Mart 1918.

Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı (HR.İM.) 131/42, 21 Şubat 1925.

Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Belgeleri (HR.HMŞ.İŞO.) 210/24, 8 Ağustos 1918.

HR.HMŞ.İŞO., 224/23, 8 Ağustos 1918.

Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Belgeleri (HR.SYS.) : 2247/1, 24 Temmuz 1918.

HR.SYS., 2416/15, 15 Ocak 1916.

Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV.) 214/97, 2 Mart 1919.

Kızılây Arşivi (KA), 846/93-1, 31 Mart 1919.

KA , 846/94-1, 15 Mayıs 1919

KA, 846/95, 14 Ocak 1919.

KA, 846/95.3-4, Ocak 1919.

KA, 846/95.5-6, 8 Ocak 1919.

KA, 846/96.1, 6 Şubat 1919.

KA, 846/96.2-3, Şubat 1919.

KA, 846/96.6, 29 Ocak 1919

KA, 846/97.1-7, 1 Mayıs 1919.

KA, 846/97.8-9, 30 Eylül 1919.

KA, 846/98.2-3, 14 Eylül 1918.

KA, 846/98.6-8, 28 Eylül 1918.

KA, 846/98.9, Ağustos-Eylül 1918.

KA, 846/99.5-7, Ekim-Aralık 1918.

KA, 846/99.8-10, 7 Ekim 1919.

B) Telif Eserler

- Akkor, Mahmut. *I. Dünya Savaşı'nda Anadolu'daki İngiliz Esirleri ve Esir Kampları*, Sakarya Üniversitesi S.B. Enstitüsü, Doktora Tezi, Sakarya, 2013.
- Caine, Hall. *The Woman of Knockaloe : a Parable*, Fredonia Books, New York, 2004.
- Chappell, Connery. *Island of Barbed Wire: The Remarkable Story of World War Two Internment on the Isle of Man*, Corgi, Londra, 1986.
- Çapa, Mesut. "Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de İtilaf Devletleri Esirleri", *Toplumsal Tarih*, 11/66, Haziran 1999. s.49-56.
- Develioğlu, Ferit. *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitapevi Yayınları, Ankara, 2007.
- Gillman, Peter- Gillman, Leni. *Collar the Lot! How Britain Interned & Expelled its Wartime Refugees*, Londra, 1980.
- Küçük, Evren. *Türkiye-İsveç İlişkileri (1918-1938)*, A.Ü. TİTE, Doktora Tezi, Ankara, 2016.
- Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, *Rusya Üsera Murahhası Yusuf Akçura Bey'in Raporu*, Matbaa-ı Orhaniye, Dersaadet, 1335.
- Özel, Ahmet. «Esir», *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt:11, İstanbul, 1995.s.382-389.
- Özuyar, Ali. *Modern Tarihin İlk Sivil Esir Kampı, Knockaloe ve Meçhul Türkler*, İş Bankası Yay., İstanbul, 2008.
- Sabah*. Sayı:9942, 17 Temmuz 1917.
- Salname-i Nezaret-i Umur-ı Hariciyye 1306, Osmanlı Dışişleri Bakanlığı Yıllığı 1889*, C.II, Haz. A.N. Galitekin, İşaret Yay., İstanbul, 2003.
- Salname-i Nezaret-i Umur-ı Hariciyye 1318, Osmanlı Dışişleri Bakanlığı Yıllığı 1900*, C.II, Haz. A.N. Galitekin, İşaret Yay., İstanbul, 2003.
- Shevin, Marilyn- Coetzee& Coetzee, Frans. *Commitment and Sacrifice: Personal Diaries from the Great War*, Oxford University Press, New York, 2015.
- Stimpson, Rosalind- Hall, Stephen. *Knockaloe Internment Camp*, Ferry Publications, 2014.

The Official Gazette of the Colony and Protectorate of Kenya, C.XXX,
No:24, 8 Mayıs 1928.

The Telegraph, 27 Ağustos 1918.

The Times, 14 Kasım,4 Ağustos 1908; 4 Ocak 1909.

The Week, 20 Eylül 1918.

C) İnternet Kaynakları

<http://www.devrihaber.com/tarih/man-adasi-ndaki-turk-sehitligi.html>.
(Erişim Tarihi: 9 Temmuz 2016)

http://www.knockaloe.im/pop.cit_346204.html (Erişim Tarihi: 8 Temmuz 2016)

http://www.knockaloe.im/pop.cit_346215.html. (Erişim Tarihi: 8 Temmuz 2016)

http://hansard.millbanksystems.com/written_answers/1918/apr/09/enemy-businesses.(Erişim Tarihi: 22 Temmuz 2016)

Ekler

Tablo 1: Knockaloe'da Tutuklu Bulunan Bazı Osmanlı Esirlerinin Listesi³⁷

	Kayıt Numarası	İsim	Knockaloe Kampı
1	3149	Mohamed Ali	I.
2	31916	Muhamed Assban	I.
3	31898	Ahmed Mohamed	I.
4	31827	Ahmed Ali	I.
5	32991	Mustafa Abraham	I.
6	32786	Hussein Arus	I.
7	32906	Abraham Nahim	I.
8	34266	Ali Mohamad	I.
9	34337	Jashan Najesb	I.

37 Tablolar için bkz. KA, 846/93, 3 Mart 1919; KA, 846/94.1, 15 Mayıs 1919; KA, 846/95, 14 Ocak 1919; 846/96, 1-6, 29 Ocak 1919.

	Kayıt Numarası	İsim	Knockaloe Kampı
1	31523	Dursun İsmail	II.
2	31516	Caraco Samuel	II.
3	30332	Mohamed Hassan	II.
4	29751	Linnenberg Mayer	II.
5	27801	Elsefadi Yusuf	II.
6	24694	Cazes Nissim	II.
7	20440	Canetti Allert	II.
8	28203	Varakian Armenak	II.
9	5544	Abdullah John	II.
10	5543	Hasan Hussein	II.
11	31524	Mehmed Sadic	II.

	Kayıt Numarası	İsim	Knockaloe Kampı
1	27542	Mustafa Shefket	III.
2	28831	Mohammed Ahmed	III.
3	31341	Mohamed Mustafa	III.
4	27401	Vahan Frenkjan	III.
5	28721	Eskind Adolf	III.
6	27490	Mustafa Ali	III.
7	28713	Mohamed Fevzi	III.
8	31256	Mohamed Haggi	III.
9	31292	Jaccach Georg	III.
10	32654	Mohamed Raidow	III.
11	31524	Mohamed Zadek	III.
12	34230	Ahmed Mustafa	III.

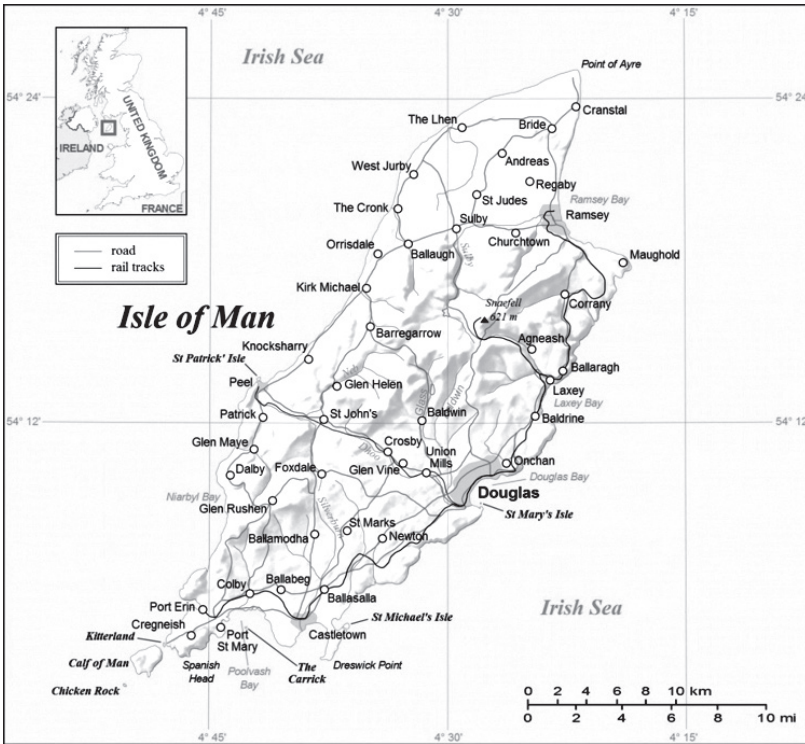
	Kayıt Numarası	İsim	Knockaloe Kampı
1	5553	Mustafa Mehmed	IV.
2	29197	Mahmud Tefik	IV.
3	32419	Abbas Mehmed	IV.
4	5597	İbrahim Şerif	IV.
5	5548	Abdullah Hassan	IV.
6	5551	Ferid Dahir	IV.
7	5596	İbrahim Ali	IV.
8	21049	Elias Ali	IV.

9	20233	Antoni George	IV.
10	20912	Osman İbrahim	IV.
11	23755	Lieber Joseph	IV.
12	21926	Habib Raphael	IV.
13	5841	Hassan Shurkri	IV.
14	20314	Ahmed Mustafa	IV.
15	33181	Soleiman Peter El Kury	IV.
16	28924	Hassan Mohamed (Takma adı Martinez)	IV.
17	20709	Halewa Thelebi	IV.
18	20707	Ahmed Refik	IV.
19	29715	Ahmed Kamil	IV.
20	32501	Onnig Ekezian	IV.
21	23331	Schadi Georg	IV.
22	33285	Hussein Junus	IV.
23	34097	Nezif Rakip	IV.
24	34095	Poll Kumarian	IV.
25	34586	Salih M.	IV.
26	34585	Ahmed Dj.	IV.
27	34544	Marco Montal	IV.
28	34535	Bisensio Joseph	IV.

	Kayıt Numarası	İsim	Kamp
1	15776	Afia Albert	Alexandra Palace
2	15788	Darsa Robert	Alexandra Palace
3	15777	Cohen David	Alexandra Palace
4	13796	Ariel Moise	Alexandra Palace
5	15993	Eshkenozie C.	Alexandra Palace
6	16237	Peter S. El Kury Suliman	Alexandra Palace
7	16373	Ali Achmed	Alexandra Palace
8	16410	Hassain Mustafa	Alexandra Palace
9	16411	Mohamed Zenan	Alexandra Palace

	Kayıt Numarası	İsim	Kamp
1	5167	Wolf Brauner	Douglas II.
2	5268	Levy Leon	Douglas II.
3	5269	Ramen David	Douglas II.
4	5376	Orenstein Isaac	Douglas II.
5	3966	Saul Lambert	Douglas II.

Ek-2. Man Adası Haritası³⁸

38 <http://www.maps-of-europe.net/maps/maps-of-isle-of-man/detailed-relief-map-of-isle-of-man-with-roads-and-cities.jpg>